

Mediji in spremembe v literarnem sistemu: zgodovinski vidiki

Dejan Kos

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko, Koroška cesta 160, 2000 Maribor
dejan.kos@um.si

Pojem medija se nanaša na kompleksno pojavno področje. V njegovem jedru so zapletena razmerja med tehnološkimi dispozitivi in semiotičnimi sistemi, ki so vpeta v vsakokratna družbena, kulturna in komunikacijska okolja. Vpliv medijev na literaturo lahko zato celovito obravnavamo samo v primeru, ko tudi slednjo razumemo kot zapleten družbeni, kulturni in komunikacijski sistem. Razprava se osredotoča na temeljne mejnike v medijski zgodovini – pisavo, tisk in avdiovizualne medije – in ugotavlja, da v vseh primerih komunikacijske tehnologije posegajo v konstitutivne razsežnosti literarnega sistema – njegove strukture, simbolni red in estetske konvencije. V strukturnem pogledu mediji vplivajo na definicije družbenih vlog in reorganizacijo kognitivnih sistemov, na ravni simbolnega reda na zasnovo samorefleksivnih identitet, literarni konvenciji fikcionalnosti in večpomenskosti pa prav tako sledita logiki de-oz. rekontekstualizacije, značilni za rokopisno, tipografsko ali avdiovizualno komunikacijo. V skladu s sistemskim pristopom se razumevanju organizacije literarnega polja najbolj približamo takrat, ko se osredotočimo na mehanizme součinkovanja vseh štirih razsežnosti.

Ključne besede: literatura in mediji / literarni sistem / pisna kultura / tisk / komunikacijska tehnologija / avdiovizualni mediji

V zadnjih desetletjih so komunikacijske tehnologije postale predmetno področje medijskih študij in drugih znanstvenih disciplin, kjer to ni primarni predmet raziskovanja.¹ Njihov razvoj je v precejšnji meri so-oblikovala tudi literarna veda, in sicer z razpravami o tehnoloških vidikih literarne komunikacije. Sčasoma je področje medijev in medijskih študij – tako v literarnoteoretičnem kot v literarnozgodovinskem pogledu – postalo tako diferencirano, da težko najdemo njegov skupni imenovalac. Komunikacijske tehnologije so na sinhroni in diahroni ravni obravnavane v povezavi z literarnimi semantikami in estetikami, zvrstnimi značilnostmi, produkcijskimi in recepcijskimi strategijami,

¹ Razprava je nastala tudi v okviru raziskovalnega programa št. P6-0265, ki ga je sofinancirala ARRS.

zaznavnimi, vrednostnimi in spoznavnimi mehanizmi, ideološkimi, političnimi, institucionalnimi, duhovnozgodovinskimi in religioznimi implikacijami itd. V tem položaju je o razmerju med mediji in literaturo težko govoriti drugače kot na partikularni ravni. Med redkimi teoretičnimi usmeritvami, ki skušajo to razpršenost preseči s celostnim pristopom, je sistemska teorija.² Zato se bo razprava v nadaljevanju ukvarjala s povezavami med mediji in delovanjem literarnih sistemov. V grobih obrisih bo to součinkovanje orisano v zgodovinski perspektivi.

Mediji in literarni sistem

Splošno sprejeta definicija pojma »medij« ne obstaja, vendar se zdi, da bi se večina medijskih študij strinjala s tem, da ga je mogoče opredeliti v prepletu tehničnih dispozitivov in semiotičnih sistemov. Součinkovanje sistemov in dispozitivov pa je umeščeno v družbena in kulturna okolja, kar pomeni, da komunikacijske tehnologije predpostavljajo obstoj specifičnih družbenih struktur in kolektivnih identitet, na katere nato tudi povratno učinkujejo. Precejšen del medijskih študij pa se ukvarja z mehanizmi medijske komunikacije in njihovimi rezultati, torej s t. i. medijskimi izdelki.

Ko poskušamo tako razumljeni pojem medija vpeljati v literarno vedo, postane omejitev literature na besedilne pojave nefunkcionalna. Zato bo literatura obravnavana kot komunikacijski sistem, v katerem se (tudi) pod vplivom medijskih tehnologij in soodvisno spreminjajo družbene vloge, koncepti identitete³ in semiotika literarnih besedil (Kos, »Literarna zgodovina in« 51–54). Z drugimi besedami, v ospredju bo vprašanje o tem, kako mejniki v medijski zgodovini – pisava, tisk in avdiovizualne tehnologije – vplivajo na organizacijo literarnega sistema na vseh njegovih ravneh. Pri tem je treba poudariti, da nove tehnologije praviloma ne odpravljajo starih, temveč da različni mediji – vključno s svojimi značilnimi sistemskimi učinki – obstajajo vzporedno, se dopolnjujejo, nadgrajujejo, se izključujejo ali pa si konkurirajo.

² V literarni vedi so sistemske obravnave že dokaj znane. Na Slovenskem se z njimi ukvarjajo predvsem M. Dovič (»Radikalni«, »Pisanje«, »Empirična«, *Sistemske*), U. Perenič (»Perspektive empirične«, »The literary activities«) in D. Kos (*Theoretische*, »Izhodišča«, »Literarna zgodovina in«).

³ Ta pojem se nanaša na tip individuacije, značilen za določeno kulturno okolje. V družbah z visoko stopnjo homogenosti se posameznik pretežno identificira s splošno sprejeto verzijo resničnosti, v diferenciranih okoljih pa je v večji meri osredotočen na lastno zmožnost vzpostavljanja koherence.

Pisava in literarni sistem

Medij pisave je ključen za izoblikovanje literarnega sistema na vseh ravneh. Vpliva tako na vzpostavitev novega tipa interakcijskih vzorcev med nosilci literarnih vlog kot tudi na koncepte identitet in literarne konvencije. Razen tega po njegovi zaslugi sporazumevanje ni več omejeno na kratkotrajno materializacijo v glasu in telesni govorici. Rokopisi omogočajo trajno hranjenje besedil, s tem pa tudi prestopanje prostorskih in časovnih omejitev pri njihovi distribuciji. Sporazumevanje ni več ločeno samo od telesa, temveč tudi od situacijskih oz. kulturno-zgodovinskih kontekstov. Medtem ko v ustnih tradicijah preteklih verzij resničnosti ni bilo mogoče primerjati z aktualnimi, pa materialnost pisnih dokumentov omogoča prav to. Tako z novim medijem model resničnosti pridobi linearno časovno strukturo, literarna produkcija pa nova tematska težišča: rekonstrukcijo premočrtnega spreminjanja sveta, problematičnost njegovega izvora in teleološki pogled v njegovo prihodnost. Daljnosežnost teh sprememb lahko zato razumemo šele ob primerjavi pisne kulture z okolji, ki pisave niso poznala.

Strukture

S pisavo se izoblikujejo družbene vloge, utemeljene v specifičnih komunikacijskih strategijah. Najprej je tu vloga t. i. literarnega producenta, ki besedilo praviloma izdela v odsotnosti naslovnikov in mora biti zato zmožen njihova pričakovanja in reakcije predvidevati v abstraktnější, kompleksnejši in dolgoročnejsi perspektivi. Podobno velja tudi za vlogo bralca, ki se precej razlikuje od poslušalčeve vloge v ustnih kulturah. V pisnem besedilu namreč izginejo neverbalne sestavine komunikacije, komunikacijska situacija pa razpade na več komponent – tista, v kateri je besedilo nastalo, se razlikuje od okoliščin njegovega posredovanja, obdelovanja in tudi sprejemanja. Bralec mora manjkajoče elemente rekonstruirati v okviru svojega »horizonta pričakovanja«, kar pomeni, da v procesu razumevanja prepozna tudi lastno udeležbo pri konstrukciji smisla (Rusch 243–249).

S pisavo se izoblikuje tudi obsežen repertoar družbenih vlog na ravni posredništva med avtorjem in bralcem. To so npr. financiranje, reprodukcija, opremljanje, distribucija in prodaja pisnih izdelkov. Podobno diferencirane postanejo tudi vloge, ki aktoma produkcije in recepcije bodisi predhajajo bodisi ju predpostavljajo. Na ta način nastane obsežna infrastruktura izobraževalnih institucij, ki ne skrbi le za širjenje

ustreznih kulturnih tehnik branja in pisanja, temveč tudi za celo vrsto družbenih mehanizmov, ki pluralizacijo simbolnega reda omejujejo oz. regulirajo (evalvacija, interpretacija, indoktrinacija, cenzura, konvencionalizacije, shematizacija, tipologizacija itd.).

Kompleksne strukture, ki jih je proizvedla pisna kultura, so slednjič prispevale tudi k njeni notranji diferenciaciji. Sčasoma se je izoblikoval tip komunikacije, ki ne sledi le osrednjima komunikacijskima konvencijama ontološkosti in enoznačnosti, temveč vse bolj tudi takim, ki njun okvir presegajo. Na tem mestu je treba poudariti, da gre pri diferenciaciji literarnih vlog za dolgotrajen in postopen proces. Tako je vloga literarnega avtorja v pisnih kulturah praviloma tesno prepletena s političnimi, ideološkimi ali religioznimi interesi naročnikov, hkrati pa z različnimi funkcijami literarnega posredništva in obdelave.

Identiteta

Pisava ima daljnosežen vpliv tudi na spremembe simbolnega reda na osebni in na kolektivni ravni. Tehnika zapisovanja spreminja delovanje kognicije; odsotnost večine zaznavnih kanalov privede do reorganizacije senzoričnega sistema. Zato ni naključje, da je privilegiran status v spoznavnem procesu od pojava pisnih kultur pripisan prav vidu (Ryan 109–130). Hkrati zapisana besedila proizvedejo nov tip racionalnosti. Ker zapisane trditve niso prepuščene zgolj nezanesljivemu in omejenemu spominu, je zdaj argumentacijskim postopkom mogoče slediti dosledneje in na bolj diferenciran način kot pred tem. Izoblikuje se nekakšna samorefleksivna arhitektura zavesti. K individualizaciji slednjič prispeva še omenjena dekontekstualizacija sporazumevalnega procesa. Ločevanje komunikacije od telesa in ločenost komunikacijskih situacij zahteva od udeležencev bistveno več avtonomije in samorefleksije kakor v ustnih kulturah (Rusch 246–248).

Podobno daljnosežen je tudi posreden vpliv pisave na individualizacijo. Tukaj ima osrednjo vlogo materialnost pisnih izdelkov, ki ne poskrbi le za njihovo dostopnost različnim družbenim skupinam, temveč tudi za njihov prenos v druga kulturna okolja. Z izoblikovanjem upravnih, pravnih in izobraževalnih sistemov se na ta način izoblikujejo tudi zapletene družbene strukture stanovskih družb, ki niso le notranje diferencirane, temveč vanje vstopajo artefakti iz drugih kulturnih okolij. Tovrstna diferenciranost privede do pluralizacije modelov sveta, ti pa v bistveni meri do razvoja samorefleksivnih procesov, ki so v funkciji vzpostavljanja skladnosti v neskladnem svetu. Tudi v tem primeru gre

za postopen proces, pri čemer je posameznikova identiteta v stanovskih družbah v pretežni meri zaznamovana s korporativnostjo kolektivnih identitet (Kos, »Literarna zgodovina in« 54).

S pojavom pluralizacije in individualizacije se širi prostor kognitivnih in komunikacijskih možnosti, s čimer narašča tudi potreba po povečevanju fleksibilnosti in samorefleksivni evalvaciji konkurenčnih sistemov smisla. S tem so ustvarjeni pogoji za razvoj komunikacije, ki se na nove razmere odziva z estetskimi konvencijami.

Konvencije

Ker je pisava bistveno prispevala k povečevanju kompleksnosti in dinamičnosti kognitivnih, komunikacijskih in kulturnih okolij, skušajo družbeni sistemi to kompleksnost obvladati na dva načina. Po eni strani z redukcionističnim sklicevanjem na t. i. ortodoksni model resničnosti krepijo konsenzualne podlage sobivanja, po drugi strani pa vzpostavljajo relativno odprte komunikacijske prostore, ki so v funkciji povečevanja kognitivne prilagodljivosti. V prvem primeru sta v ospredju zahtevi po ontološkosti in enopomenskosti, v drugem pa literarni konvenciji fikcionalnosti in večpomenskosti.

Ponoviti je treba, da literarni konvenciji v različnih okoljih nista izoblikovani v enaki meri. Vendar tudi drži, da so njuni potenciali skriti že v logiki medija: mehanizem dekontekstualizacije z izostritvijo zavesti o kognitivni proizvedenosti in spremenljivosti simbolnega reda že po definiciji razpira prostor enoznačne ontologije. Obsežna hermenevtična literatura, ki se ukvarja s problemom ustreznega razumevanja pisnih besedil, zgovorno priča prav o tem učinku. Po drugi strani se občutek poljubnosti sistemov smisla okrepi še z elementi, ki pozornost preusmerijo na specifično organiziranost označevalcev (ritem, metrum, rima, pesniške oblike) in na logiko semantične ekonomije (retorične figure, slog, dramatizacija, pripovedni modeli). Najvišjo stopnjo kontingence doseže literarna komunikacija prav z obema estetskima konvencijama, ki se izoblikujeta v soodvisnosti od diferenciranosti in dinamičnosti vsakokratnega okolja. V stanovskih družbah, kjer prevladujejo korporativne, metafizično utemeljene kolektivne identitete, mehanizem semantične odprtosti praviloma preseže meje človekovega obzorja. To velja tako za antične kakor tudi monoteistične duhovnozgodovinske tradicije. Estetika je v rokopisnih kulturah bodisi zavezana ontologiji bodisi je – ko gre za t. i. apofatične pristope – trans-ontološka (prim. Aertsen 68–97).

Tisk

Tisk velja za enega najpomembnejših izumov v zgodovini človeštva. Vendar epohalni pomen te zgodnjenovoveške tehnološke inovacije ni razviden na prvi pogled. Prvi dokumenti so se namreč zgledovali po rokopisih, njihova tipografska podoba pa se tudi kasneje ni bistveno spreminjala. Revolucionarni učinek nove tehnologije se torej ni skrival v posebnosti posameznega izdelka, temveč drugje – v ekonomizaciji pisne reprodukcije, v njeni decentralizaciji in identičnosti posameznih izvodov. Ti dejavniki so privedli do obsežnih sprememb družbenih struktur in simbolnega reda, s tem pa tudi do daljnosežnih sprememb literarnega sistema.

Strukture

Strukturni učinki tiska so vidni zlasti na makronivoju literarnega sistema in izhajajo iz prej omenjene ekonomizacije. Ta pojem je treba razumeti na dva načina: kot povečevanje učinkovitosti tipografske reprodukcije, ki omogoča množično proizvodnjo identičnih kopij, in kot prototip nove ekonomske logike, ki subsistenčno gospodarstvo nadomešča z načelom neskončnega povečevanja dobička (Mainwaring 36). V obeh primerih tisk spodbuja nastanek družbenih mrež, ki presegajo omejitve stanovske hierarhije. Z množično reprodukcijo se ne poveča le dostopnost besedil družbenim skupinam različnih stanovskih provenienc, temveč je z njo vzpostavljena tudi podlaga za izgradnjo upravnega sistema teritorialne države, ki že po svoji notranji logiki izgrajuje funkcionalne oz. nadstanovske družbene sisteme (ekonomija, izobraževanje, pravo, politika itd.). Tej logiki sledi tudi ekonomija zgodnjega kapitalizma, ki se pri širjenju trgov prav tako ne ozira na stanovske omejitve. Tehnologija tiska torej generira novi tip družbene organizacije.

V nasprotju z razširjenim mnenjem, da se procesi funkcionalne diferenciacije začenjajo v drugi polovici 18. stoletja, se zdi, da se ti torej začenjajo že globoko v zgodnjem novem veku in se nato s širjenjem tipografske kulture okrepijo zlasti v času t. i. modernih družb. Eden od njihovih glavnih učinkov pa so diferenciacija, profesionalizacija in institucionalizacija družbenih vlog (Schmidt, *Selbstorganisation* 20). V polju literarne komunikacije to opazimo na vseh ravneh. Na ravni literarne produkcije se ob tradicionalnih, stanovsko definiranih tipih literarnega producenta pojavi še tip avtorja, ki svoj simbolni kapital utemeljuje predvsem v literarnih oz. estetskih kompetencah. V

prid njegove avtonomije deluje tudi pravni sistem z regulacijo režima avtorskih pravic oz. intelektualne lastnine, sprva namenjenega zaščiti tiskarjev oz. založnikov (prim. Kovač; Weedon 182–184; Dovič, »Urednik« 51; Trampuž 19–22). Na strani bralcev opazamo podobne spremembe. Postopoma se namesto intenzivne recepcije maloštevilnih besedil, ki poteka v skupinski obliki na dvorih, v salonih in na vaseh, uveljavlja tip individualiziranega in ekstenzivnega branja v privatnih prostorih. Prihaja tudi do diferenciacije bralstva, ki ne sledi logiki družbenega izvora, temveč načelom, ki so imanentni logiki literarne komunikacije (»intelektualistični«, »pragmatični«, »hedonistični« bralci). Diferenciaciji se ne izogneta niti delovalni vlogi posredništva in obdelave. Na tem mestu je treba poudariti tudi to, da se s širjenjem tiska niso spreminjale le definicije literarnih vlog, temveč tudi razmerja, v katera so stopali njihovi nosilci. Ta so vse bolj regulirana z vzajemnimi odnosi, ki jih v duhu nove ekonomske logike narekujejo zakonitosti literarnega trga. V soodvisnosti s tem procesom slabi odvisnost nosilcev literarnih vlog od tistih centrov moči, ki sledijo pragmatičnim interesom. Tisk torej na strukturni ravni bistveno pripomore h krepitvi samoorganizacije literarnega sistema.

Identiteta

Tudi spremembe simbolnega reda sledijo logiki družbenih sprememb in so hkrati njihovo izhodišče. Posameznik se z razkrojem korporativnih struktur in funkcionalno diferenciacijo družbe znajde v položaju, ko je primoran v svoji zavesti izoblikovati repertoar konkurenčnih verzij resničnosti. K njihovi pomnožitvi s svojo decentraliziranostjo bistveno prispeva tudi »svobodna umetnost« tiskarstva, nad katero korporativne elite niso imele popolnega nadzora.

Z medijem tiska doseže pluralizacija modelov sveta stopnjo, na kateri posameznik točke njihove legitimacije ne more več najti zunaj sebe oz. v metafizičnih, spoznavnih in vrednostnih hierarhijah, ki bi bile obvezujoče za celotno družbo, temveč vse bolj le v svoji lastni zmožnosti vzpostavljanja skladnosti v neskladnem svetu. Izoblikuje se koncept avtonomnega subjekta, ki pa mora v vsakdanjem življenju ostati ideal, saj mu okoliščine ne dopuščajo neomejene in integralne uresničitve vseh potencialov. Ekonomski sistem v skladu z normo povečevanja učinkovitosti spodbuja delitev dela in s tem razvoj subjektivnih specifičnih zmožnosti, v pravnem sistemu se uveljavi norma enakosti pred zakonom oz. nivelizacije subjektivnih identitet, družbeni sistem zna-

nosti skuša subjektivnost preseči z intersubjektivno preverljivostjo oz. »objektivizacijo« spoznavnega procesa itd. Edini prostor neomejenega in celovitega razvoja lastnih potencialov najde posameznik prav v dekontekstualiziranem polju samorefleksivnosti, kamor sodi tudi literarni sistem (Schmidt, *Selbstorganisation* 347).

Konvencije

Zgornji premislek ponovno vodi do spoznanja, da se s spremembo družbenih struktur in simbolnega reda v »Gutenbergovi galaksiji« nezogibno spremenijo tudi kriteriji literarnosti. Njihovo izhodišče zdaj postane osamosvojeni posameznik, ki semantično odprtost literarnega sistema dojema kot prostor izživetja lastne samorefleksivnosti. Koncept avtonomnega subjekta postane podlaga koncepta estetske avtonomije, kar pomeni, da konvenciji fikcionalnosti in večpomenskosti prevzema logiko deontologizacije in de pragmatizacije.

Na tem ozadju se spremenijo tudi mehanizmi vzpostavljanja vrednostnih hierarhij. Razlikujemo vsaj dva tipa kanonizacijskih procesov, na oba pa neposredno vpliva ravno tehnologija tiska. V enem primeru govorimo o elitističnem »uradnem kanonu«, ki literaturo – v skladu s strukturno in simbolno reorganizacijo tipografske kulture – razume kot prostor subjektive celostne samouresničitve, v drugem pa o neuradnem kanonu množične kulture, ki se je izoblikovala prav z množično reprodukcijo besedil in naj bi jo zaznamoval razpad enovite estetske izkušnje na posamezne komponente – spoznavno, etično ali emocionalno (prim. Nusser 4–9).

Osamosvajanje literarnega sistema ima dvorezen učinek; ko se estetska razsežnost osvobaja pragmatizma, se tudi pragmatični sistemi »osvobajajo« estetskosti. Problematična ne postane le povezava med semantično odprtostjo literature in enoznačnostjo spoznavne ter etične razsežnosti, temveč tudi funkcionalna upravičenost celotnega literarnega sistema. Ista logika, ki literaturi omogoča širjenje »notranjega« prostora, privede do omejitve njenega vpliva na »zunanje« prostore. Tako ni presenetljivo, da literarni sistem v širši javnosti pogosto učinkuje kot prostor bolj ali manj poljubne igre pomenov.

Akustični, vizualni in avdiovizualni mediji

Ob koncu 19. stoletja se v zgodovini medijev začne nova faza. Ob skripto- in tipografskih tehnologijah prihaja do iznajdb, s katerimi je mogoče razen besedil reproducirati tudi zvok in/ali podobe (prim. Perenič, »Še k pojmu«). Njihov seznam sega od fotografije, gramofona, telefona prek radia do filma, televizije, računalnika in najnovejših digitalnih platform. Tudi vpliv teh tehnologij na literarni sistem je večplasten. Edini skupni imenovalac novih medijskih izdelkov lahko morda najdemo v visoki stopnji zaznavne kompleksnosti, ki jo terjajo od udeležencev v komunikaciji. Razlike med tehnološko proizvedenim in siceršnjim okoljem pa so z vidika kompleksnosti senzoričnih procesov praviloma manjše kot pri tradicionalnih medijih.

Strukture

Z novimi tehnologijami se v literarnem sistemu bistveno poveča nabor produkcijskih, posredniških, recepcijskih in obdelovalnih možnosti. Tehnike kodiranja in dekodiranja, značilne za (avdio-)vizualne medije, lahko neposredno vplivajo na postopke literarne produkcije. To ne velja le za filmsko semiotiko, ki se najpogosteje omenja, temveč tudi za fotografijo ali hipertekst. Razen tega se zdaj avtorjem ponujajo nove možnosti nagovarjanja publike v avdiovizualnem formatu, in sicer na način intervjujev, pogovornih oddaj, literarnih branj ipd. Še bolj dramatične so spremembe na področju literarnega posredništva. Tu ne gre le za vzpostavlanje novih kanalov reprodukcije, distribucije, založništva, trženja ipd., s katerimi se nesluteno poveča dostopnost literarnih besedil, temveč tudi za številne oblike intermedialnih preobrazb skripto- in tipografskih izdelkov. Akustične, vizualne in avdiovizualne različice literarnih besedil so vpete v multimedijška sistemska razmerja in različno vplivajo na usodo svojih predlog. V nekaterih primerih semiotika posameznega medija privede celo do nastanka novih literarnih zvrsti (npr. strip, radijska igra, elektronska animirana literatura). Spreminja se vloga literarnega recipienta, ki se poskuša z izoblikovanjem novih komunikacijskih strategij znajti na nepreglednem trgu literarnih in z literaturo povezanih izdelkov. V tem primeru še najbolj prihaja do izraza večplastnost razmerja med starimi in novimi mediji, ki niha od vzajemnega dopolnjevanja, spodbujanja in nadgrajevanja do nasprotovanja, konkuriranja in spopada za omejene deleže pozornosti in kapitala (Mecke 9). Podobno večplastnost najdemo še na področju

literarne obdelave, kjer se literarna veda in literarna kritika gibata med utopičnimi in distopičnimi odzivi na sistemske spremembe. Nasploh bi lahko rekli, da sta diferenciranost in razpršenost družbenih struktur z novimi oblikami tehnične reprodukcije dosegli stopnjo, kjer ni več mogoče vzdrževati iluzije o avtonomiji in samoorganizaciji literarnega sistema. Ta problem bo še bolj razviden v obravnavi identitete in konvencij.

Identiteta

Na ravni simbolnega reda se učinki avdiovizualnih tehnologij med drugim kažejo v novih oblikah pluralizacije svetov. Podobe sveta, ki so dolej dobivale svoj izraz predvsem v polju jezika, so zdaj materializirane kot virtualni artefakti, ki jih je mogoče poljubno množiti, distribuirati in z njimi manipulirati. Ker ob tem z deregulacijo večine družbenih sfer (tržnih mehanizmov, delovnih razmerij, pravnega reda, socialne države, politične lojalnosti, religioznih tradicij, privatne sfere) slabijo tudi tradicionalni mehanizmi družbene integracije, se posameznik ob poskusu vzpostavljanja skladnih modelov sveta znajde pred skoraj nerešljivo nalogo. Večinoma se temu cilju še najbolj približa s t. i. »skrpno identiteto« (Keupp 74), še pogosteje pa poskuša razčlenjenost sveta obvladati z redukcionističnimi postopki, tj. s prilagajanjem modnim trendom, fundamentalizmom ali umikom v družbeno izolacijo. Tem strategijam sledi tudi takrat, ko ima opraviti z literarnimi besedili.

Konvencije

Prav tako sta imela tehnološka reprodukcija sveta in razsrediščenost subjekta vpliv na literarne konvencije. Ne le zato, ker novi medijski izdelki pogosto vstopajo v prostor fikcionalnosti in večpomenskosti, temveč tudi zato, ker spričo njihove množičnosti in senzorične kompleksnosti virtualizacija družbeno sprejetih verzij resničnosti v temelju spreminja posameznikovo bivanjsko izkušnjo. Zdi se celo, da velik del novih medijskih izdelkov svojo nišo išče prav v prepletu virtualnega, tehnološko proizvedenega sveta s tistimi verzijami resničnosti, ki veljajo za »dejanske«. S tem se bistveno okrepi izkušnja kontingentnosti sveta, vprašljiva pa postaja tudi ontološka podstat družbeno sprejetih verzij resničnosti.⁴ Podoben učinek imata tudi oslabitev subjektivnih integra-

⁴ Podobno ugotavlja Schmidt (*Die Welten* 171). Z večjo avtentičnostjo medijskih reprezentacij postaja pojem resničnosti vse bolj problematičen.

cijskih zmožnosti in relativizacija hierarhičnega razmerja med uradnim in neuradnim kanonom. Mehanizmi, ki skrbijo za stabilnost in povezanost sistema, na vseh ravneh izgubljajo moč. Svet novih medijskih tehnologij torej ni samo virtualen, ampak tudi fragmentaren.

Literarni sistem se na nestabilnost temeljnih ontoloških, etičnih in spoznavnih kategorij odziva na sebi lasten način, tako da širi nabor komunikacijskih možnosti. Pomembni značilnosti nove estetike zato postaneta medbesedilnost in metafikcionalnost, ki sta zmožni na paradoksen način razkriti celo poljubnost same poljubnosti. Literatura z radikalizacijo odprtosti izostri zavest o konceptu ontološkosti. Nekakšna »re-ontologizacija« pa se kaže tudi na eksplicitejše načine, zlasti v težnjah po ohranjanju in krepitvi spoznavnih in etičnih funkcij literarne komunikacije.

Sklep

Vpliv medijskih tehnologij sega v strukturno, simbolno, semiotično in funkcijsko jedro literarnega sistema. To velja zlasti za mejnike v medijski zgodovini. S pisavo se izoblikuje nabor specifičnih družbenih vlog (avtor, posrednik, bralec, interpret ipd.) in institucij, okrepijo se kognitivni mehanizmi samorefleksije in razširi se prostor komunikacijskih možnosti – tako v prostorskem in časovnem kot tudi v semantičnem smislu. Tehnologija tiska sproži novo dinamiko teh procesov, ki ne privede le do diferenciacije, institucionalizacije in profesionalizacije literarnih vlog in s tem do samoorganizacijskih teženj literarnega sistema, temveč tudi do koncepta avtonomnega subjekta in ideje estetske avtonomije. Avdiovizualne tehnologije pa imajo na vseh omenjenih ravneh učinek fragmentacije in razpršitve. Celosten pogled na obravnavano problematiko mora zato zaobseči součinkovanje vseh štirih razsežnosti literarnega sistema – medijev, struktur, konceptov identitete in estetskih konvencij.

LITERATURA

- Aertsen, Jan A. »Beauty in the Middle Ages: A Forgotten Transcendental?«. *Medieval Philosophy and Theology*. Vol. 1. (1991), 68–97.
- Dovič, Marijan. »Urednik in posredniška funkcija v literarnem sistemu.« *Primerjalna književnost* 33.2 (2010): 47–59.
- — —. *Sistemske in empirične obravnave literature*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2004.
- — —. »Empirična literarna znanost in literarni sistem S. J. Schmidta.« *Slavistična revija* 51.3. (2003): [267]–284.

- . »Pisanje literarnih zgodovin in empirična literarna znanost.« V: Dolinar, Darko in Marko Juvan, ur. *Kako pisati literarno zgodovino danes*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2003.
- . »Radikalni konstruktivizem in sistemska teorija kot teoretična temelja empirične literarne znanosti.« *Primerjalna književnost* 25.2 (2002): 59–76.
- Kos, Dejan. »Literarna zgodovina in koncept literarnega polja.« *Primerjalna književnost* 32.1 (2009): 45–66.
- . »Literarna zgodovina med narativnostjo in interdisciplinarnostjo.« *Primerjalna književnost* 31.1 (2008): 75–100.
- . »Izhodišča in perspektive empirične literarne znanosti.« *Slavistična revija*, 52.4 (2004): [411]–423.
- . *Theoretische Grundlage der empirischen Literaturwissenschaft*. Maribor: Slavistično društvo, 2003.
- Kovač, Miha. *Skrivno življenje knjig*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1999.
- Keupp, Heiner idr., ur. *Identitätskonstruktionen. Das Patchwork der Identitäten in der Spätmoderne*. Reinbek: Rohwolt, 1999.
- Mainwaring, Lynn. *Value and Distribution in Capitalist Economies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- Mecke, Jochen, ur. *Medien der Literatur. Vom Almanach zur Hyperfiction*. Bielefeld: Transcript, 2010.
- Nusser, Peter. *Trivialliteratur*. Stuttgart: Metzler, 1991.
- Perenič, Urška. »Še k pojmu medialnosti.« *Slavistična revija* 65.1 (2017): 3–19.
- . »The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: a systemic approach.« *Slovene studies* 33.1 (2011): 61–71.
- . »The literary activities of mid-nineteenth-century politico-cultural societies: a systemic approach.« *Slavistična revija* 57.4. (2009): [511]–524.
- . »Perspektive empirične sistemske teorije z vidika mlajše generacije – doslednost, odprtost, zanesljivost.« *Primerjalna književnost* 31.2 (2008): 113–135.
- Rusch, Gebhard. »Auffassen, Begreifen und Verstehen. Neue Überlegungen zu einer konstruktivistischen Theorie des Verstehens.« V: Schmidt, S. J., ur. *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus 2*. Frankfurt/M: Suhrkamp, 1991.
- Ryan, Lindy. *The Visual Imperative. Creating a Visual Culture of Data Discovery*. Cambridge, MA: Morgan Kaufman, 2016.
- Schmidt, Siegfried J. *Die Welten der Medien. Grundlagen und Perspektiven der Medienforschung*. Braunschweig: Vieweg, 1996.
- . *Die Selbstorganisation des Sozialsystems Literatur im 18. Jahrhundert*. Frankfurt/M.: Suhrkamp, 1989.
- Trampuž, Miha. *Avtorsko pravo*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2000.
- Weedon, Alexis. »The Book as a Dynamic System for the Commodification of Ideas and Cultural Expressions.« *Primerjalna književnost* 35.1 (2012): 177–188.

The Media and Changes in the Literary System: Historical Aspects

Keywords: literature and media / literary system / written culture / print / communication technology / audio-visual media

The concept of media refers to a complex phenomenological sphere. Relations between technological means and semiotic systems that are an integral part of enduring social, cultural, and communicative contexts are central to it. Media's influence on literature can therefore be comprehensively considered only if we also understand the latter as a complex social, cultural, and communications system. This article focuses on fundamental divisions in media history—written, print, and audio-visual media—and finds that in all instances, communications technologies suffuse the constitutive components of the literary system: its structures, symbolic order, and aesthetic conventions. From a structural point of view, media influence the definition of social roles and reorganization of cognitive systems. On the level of symbolic order, they influence the establishment of self-reflexive identity. The literary conventions of fictiveness and ambiguity also follow the logic of de- or reconstruction that typify manuscript, print, and audio-visual communication. In a systems approach, we best approximate an understanding of the literary field's organization when we focus on the mechanisms of mutual effects of all four components.

1.01 Izvirni znanstveni članek / Original scientific article
UDK 82.0:316.77